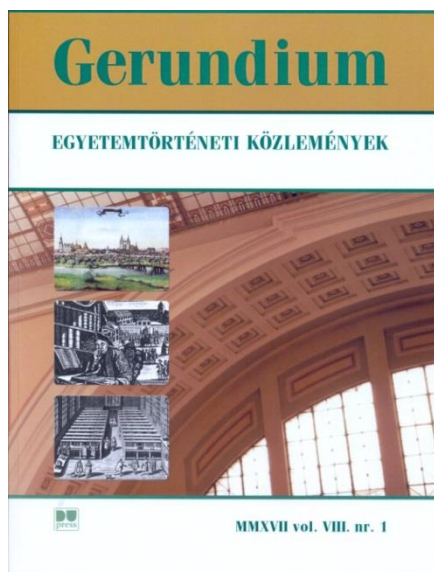

Reformáció – Gerundium Egyetemtörténeti közlemények,
MMXVII, vol. VIII. nr. 1. Debreceni Egyetemi Kiadó, 253 oldal

Ki vitatná a reformáció egyetemes jelentőségét? Az idén méltán és okkal ünneplik, ünnepeljük kialakulásának ötszázadik évfordulóját. Nemcsak kiemelkedő vallás-, egyház- és eszmetörténeti jelenség, hanem igen nagy hatással volt és van a művelődés, a tudományok, a művészetek, és különösképpen az iskolázás (az alsó-, közép- és felsőoktatás) fejlődésére is. Szükségszerű szinte, hogy a magyarországi egyetemek is megemlékezzenek a félévezredes jubileumról. Budapesten már ezt megelőzően, 2016. október 13–14-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia közös Egyetemtörténeti

Kutatócsoportja rendezett konferenciát, adott irányban, elsősorban a külföldi egyetemjárás szintén összetett problémakörére szűkített témában, *Reformáció és peregrináció* címmel. A határon túlról, jelesen Szlovákiából és Erdélyből is érkeztek magyar előadók, ám hazánkból sem csak a kutatócsoport tagjai szerepeltek, hanem egyházi és világi levéltárosok, hat egyetem oktatói, protestáns lelkészek és egy nyugalmazott könyvtáros is.

Nemes gesztusként a konferencia-előadások szerkesztett, lapalji jegyzetekkel bőségesen kiegészített változatainak közzétételét a Debreceni Egyetem vállalta, *Gerundium – Egyetemtörténeti közlemények* című folyóiratának 2017. évi első, könyvméretű, 253 oldalas számában. Két dolgot is jelez ez a tény: egyrészt azt, hogy az intézmény a magyarországi reformátusság, tágabban a magyarországi protestantizmus egyik szellemi központja, a Debreceni Református Kollégium szellemi utódjának tekinti magát; másrészt azt, hogy e fontos évforduló megünneplésében tevékenyen, az ország többi egyetemével és kulturális intézményével együttműködésben kíván részt venni. A neves kutatókból álló szerkesztőbizottság a különszám szerkesztésére *Bozzay Rékát*, a DE BTK Néderlandisztikai

Tanszékének adjunktusát kérte fel. Ő a közölt tizennyolc előadás szövegét három – de csak az élőfejből és a tartalomjegyzékben megnevezett – blokkra tagolta: *Forrásvidék, Fősodor, Torkolat*. A címadás, és még inkább a tartalom világosan utal rá, hogy a szervezők és a szerzők felfogása szerint a reformáció története megszakíthatatlan folyamat, vagyis olyan, mint egy több ágra szakadó folyam, amely a mindenkori országhatárokat is átlépi. A konferencia programja mintegy három és fél évszázad történéseit, pontosabban egyes mozzanatait, jellemzőit ölelte fel (messze nem a teljesség igényével), olykor a korábbi eredményeket összefoglalva, ám rendszerint az új információk vagy szempontok felsorakoztatásával vagy felvillantásával. Mint ahogy azt az *Előszó*ban Szögi László, az MTA–ELTE közös kutatócsoportján belül a projekt irányítója kifejtette, a peregrináció kérdését több tudományterület szemszögéből vizsgálták: vallás- és egyháztörténet, teológia, iskolatörténet, jog- és államtudomány, könyvtörténet stb. A hazai protestantizmus mindhárom fő ágával (lutheránusok, kálvinisták, unitáriusok) foglalkoztak, sőt a katolikus peregrináció korabeli, tizenhatodik századi periódusára is kitértek. Noha a középpontban a külföldi egyetemre járás állt, a konferencia vége felé elhangzott egy-két előadás, amely nem innen merítette a – különben érintkező – témáját (a különszám három utolsó tanulmánya).

A Magyar Királyság és Erdély számára a mohácsi csatavesztést és a reformáció csaknem egyidejű hazai kibontakozását követő századokban (természetesen azt megelőzően, a középkorban is) az európai egyetemek látogatása rendkívüli jelentőséggel bírt. A protestánsoknak egyáltalán nem volt, nem lehetett itthon ilyen magas szintű felsőoktatási intézménye, és a nagyszombati egyetem, illetve egyes karai megnyitásáig a katolikusok lehetőségei is korlátozottak voltak. Az evangélikus, református és unitárius lelkészek és tanárok, valamint a katolikus egyház hierarchiájában felsőbb tisztségekre jutott papok számottevő hányada külföldön tanult hosszabb-rövidebb ideig. A világi értelmiségiek, főleg a jogászok, orvosok egy része szintén más országokban – Itália, Franciaország, Lengyelország, német államok, Habsburg örökös tartományok, Svájc, Hollandia, Anglia, Skócia – szerezte a képzettségét. A legmagasabb fokú műveltséget sajátíthatták el, kiváló mesterekkel ismerkedhettek meg, pár esztendeig az európai kultúra egyik vagy másik központjában élhettek, közel kerülhettek a meghatározó vallási, ideológiai áramlatokhoz és tudományos tendenciákhoz, az általuk tanultak és a magukkal hozott könyvek termékenyítően hatottak a magyar művelődésre.

A peregrináció történettudományi vizsgálata a szórványos kezdek után az utóbbi két – két és fél évtizedben látványosan fellendült.

A fentebb említett kutatócsoport tagjai és a hozzájuk csatlakozók komoly szakmai felkészültséggel és odaadó elszánással igyekeznek feltárni a külföldi egyetemek magyar (tágabban: magyarországi) hallgatóinak létszámát, névsorát, a fellelhető további tényeket. Kiadványsorozatuk – „Magyarországi diákok egyetemjárása külföldön” – már huszonhárom kötetre duzzadt, és közelesen további kötetek is várhatók. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára a számba vett információkból adatbázist épít (<https://konyvtar.elte.hu/hu/kulfoldi-egyetemjaras>). Miként az előszóban olvasható, a forrásadottságok hézagai miatt pontos szám sohasem lesz megállapítható, de így is: „Mohácstól a 18. század végéig nagyjából 10 és félezer személy több mint 15 ezer beiratkozást regisztrált az európai protestáns egyetemeken és akadémiai gimnáziumokban.” (És ehhez jönnek még a katolikusok, a középkori és a 19–20. századi diákok.) Ez azt is bizonyítja, hogy hazánk a vérzivataros időkben is elválaszthatatlan része volt az európai kultúrának.

Voltaképpen erre a szilárd és egyre szélesedő bázisra támaszkodtak a konferencia előadásai is. A „*Forrásvidék*” első tanulmányában *Draskóczy István*, az ELTE egyetemi tanára (ezúttal az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport tagjaként) a tárgyalt időszak közvetlen előzményével, illetve annak egyik szeletével foglalkozott: *Magyarországi hallgatók a bécsi és a*

krakkói egyetemen a Jagelló-korban, 1491–1525. Táblázatai és azok elemzése a tizenötödik század elejéig visszatekintenek. Mutatják az érdeklődés hullámzását, azt, hogy a politikai események, háborúk mennyire befolyásolták még a közeli országokba irányuló peregrinációt is, és mindenekelőtt érzékeltetik a reformáció fordulatot hozó hatását. A professzor hangsúlyozta: mindkét intézmény lényegi közvetítő szerepet játszott a humanizmus hazai elterjesztésében, a természet-tudományok meghonosításában.

Az iménti két városból (ahová Mohács előtt a legtöbb hazai diák iratkozott be) kiinduló peregrinációs tengelyt vázolta fel *Kelényi Borbála* tudományos segédmunkatárs, az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport tagja *Krakkótól Wittenbergig. Magyarországi hallgatók a krakkói, bécsi és wittenbergi egyetemeken a 16. században* című referátumában. Ugyanakkor jelezte, hogy Luther korigényt kielégítő fellépése nyomán 38 új protestáns egyetemet alapítottak Európában. Számokkal és diagramokkal igazolta, hogy a szóban forgó három intézmény (amelyek között a kapcsolat nem szakadt meg) milyen nagy hatással volt a humanizmus és a reformáció magyarországi és erdélyi elterjedésére; ezekben még külön egyesületük is létrejött az innen érkező fiataloknak (*Natio Hungarica, Bursa Hungarorum, Coetus Ungaricus*). Százalékosan is kimutatta – és ezzel előre utalt a tanulmányok egy későbbi, kisebb blokk-

jára –, hogy az új vallási, szellemi irányzat szülővárosa ekkor vált jó időre a külföldi egyetemjárás vezető centrumává.

S itt jött egy jó értelemben vett kakukktojás, Kiss Farkas Gábornak, az ELTE adjunktusának előadása: *A katolikus peregrináció lehetőségei és következményei a 16. század közepén, 1530–1580.* Kevésbé ismert és feltárt terület, holott az egyházi közélet és a hierarchia felsőbb szintjére emelkedett papok jelentékeny hányada külföldön tanult. A szerző a kutatás módszertani problémáiról beszélt, és három személy példáján (a rudabányai Stephanus Thomasius, a ferences Nádasdi Bálint és Mindszenti András esztergomi kanonok) demonstrálta, hogy a katolikus peregrinusok közül is jó néhányan nyitottak voltak az új szellemi áramlatokra és olvasták az ellenreformációs szakirodalmat. Függelékben felsorolta a címben feltüntetett időszak főpapjait és a végzettségüket, illetve azt, hogy hol jártak (ha jártak) egyetemre (leginkább: Padova, Bologna, Párizs, Krakkó, Bécs).

A kereken tíz előadást felölelő rész, a „Fősodor” bevezető gondolatait Szögi László fogalmazta meg a témakör csaknem egészét átfogó, *A magyar protestáns peregrináció a 16–18. században* című írásában. Főként metodikai kérdéseket taglalt: felekezeti hovatartozás (beleértve a katolikusokat is) és ezzel összefüggésben a fogadó egyetemek toleranciája vagy elutasító magatartása, a beiratkozás és a tanulmányi évek

viszonya, az egyes karok látogatottsága. S mindezt a kutatócsoport által eddig összegyűjtött adatokkal, táblázatokban szemléltette.

A következő három tanulmány Wittenbergről, az ottani egyetemről szól, amely a tizenhatodik században egyértelműen a magyarországi és erdélyi evangélikus és részben a református és unitárius peregrinusok legfőbb célpontja. Szabó András, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora *Coetus Hungaricus – a wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613* címmel a tagok általa összeállított adatbázisát elemezte. Értékelte az alapvető forrásokat, kitért az egyetemi levéltár veszteségeire, a nevek és az életrajzok alapján megpróbálta kideríteni a coetus tagjainak társadalmi hovatartozását és származási helyét, s akiknél lehetett, majdani életpályájukat. Nem meglepő megállapítása, hogy a wittenbergi diákok túlnyomó többsége lelkész lett. Fabinyi Tamás teológus, az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke a német városban hazánkból legnagyobb számban tanuló lutheránus hallgatókról beszélt, *Evangélikus diákok Wittenbergben* címmel. Szerinte az egyetem vonzerejét igencsak növelte, hogy a teológiai és tudományos ismeretek mellett a melanchtoni tanrendben a művészi képzés is helyet kapott. Hangsúlyozta, hogy az oktatás révén „Wittenbergnek a magyar evangélikus egyház fejlődésére közvetlen befolyása volt.” Források sokasága bizonyítja, hogy az egykori diákok (akiknek legtöbbje

lelkészként hirdette az igét) később leveleztek hajdani tanáraikkal és egymással. Meggyőződése, hogy a reformáció tanítása mellett a hálózatoságnak ez a gyakorlata napjainkban is időszerű. A másik nagy, némi fáziskéséssel kialakult felekezeti, a reformátusság képviselőinek az itteni tanulmányait vizsgálta *Szabadi István*, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának igazgatója: *Wittenberg neveltjei és a Tiszántúli reformációja*. Miután ez a földrajzi táj a helvét irányzat, más néven a kálvinizmus bázishelye, adatai, meglátásai szinte megszorítások nélkül általánosíthatók. Az egyházkormányzat kiépülésekor az irányító személyiségek Melancthon tanítványai, és ezután is számtalan református prédikátor tanult Wittenbergben, mindaddig, amíg a helvét egyház papi utánpótlásának biztosításában Heidelberg át nem vette a vezető szerepet. A szerző közben néhány életutat is felvillantott, kiemelve Méliusz Péter máig érvényesülő hatását.

Mintegy e kérdéskör folytatásaként is felfogható *Ősz Sándor Előd*-nek, az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára munkatársának előadása: *Wittenbergben vásárolt Kálvin-kötetokről – kísérlet a peregrináció-kutatás továbbfejlesztésére*. A könyv- és könyvtártörténeti búvárkodás nem új irány, de igencsak kiaknázatlan lehetőség. Ezúttal az Erdélyben őrzött Kálvin-kiadások (csaknem 360 nyomtatvány, köztük a címben jelzett beszerzések) lajstromozásá-

ról, ennek módszertani tanulságairól olvashatunk. Nem kerülhette meg a lutheránus központot *Bilkei Irén*, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának főlevéltárosa sem, aki *Egyetemjáró zalai nemesek és a reformáció kezdetei a 16. századi Zalában* címmel értekezett. Hivatásához híven döntően levéltári forrásokat használt. Azonosította a wittenbergi peregrinusok rövid listáját is, ám őt elsősorban az új eszmékkel rokonszenvező főurak, a Nádasdyak és a Bánffyok familiárisai (prédikátorok, tanítók) érdekelték. Még mindig Wittenbergnél maradva, közelről érinti a várost *Lovas Borbála*, az MTA-ELTE Humanism in East Central Europe Research Group tudományos kutatója is, *Unitáriusok egyetemjárása a 16. és 17. században – narratívák és a Bessenyei-probléma* című dolgozatában. Előbb a Kornis György és a majdan katolikus hitre tért Haller család peregrinációjára vonatkozó, régről ismert és még feltárható források újfajta értelmezéséről elmélkedett, majd a két wittenbergi verselő peregrinus, Bessenyei Jakab és Péter erdélyi eredetét igyekezett tisztázni

Sajátos tárgyat választott *Buza János*, a Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézetének nyugalmazott egyetemi tanára. Ő nem egy külföldet járt egyetemi hallgató, hanem egy érdeklődő értelmiségi 1618-as utazását eleve-nítette fel, illetve a felkészülés kút-főit tekintette át, *Szepsi Csombor Márton Nürnbergjének forrásai*

címmel. Újabb német város, Tübingen kerül a látókörbe *P. Szabó Béla*, a Debreceni Egyetem ÁJK Jogtörténeti Tanszékének egyetemi tanára révén: *Hungarológiai munkácska államtudományi hangsúlyokkal a 17. század első feléből*. A soproni Wilhelm Artner ugyanis az itteni egyetemen nyomtatta ki és nyújtotta be 1624-ben „disputatio”-ra *Dissertatio Politico-Iuridica De Regno Hungariae, eiusque Jure* című, 33 oldalas füzetét. A szerző elég részletesen ismerteti a művet, és előtte vázolja a majdani kiváló jogász és városvezető, valamint a konzulens professzor pályaképét.

A 17. század közepétől a protestáns peregrináció fő iránya földrajzilag eltolódott észak-nyugat felé. Az első számú célországot vette szemügyre *Bozzay Réka: Magyarországi diákok hollandiai teológiai tanulmányai levéltári források tükrében*. Leghosszabban a teológiai irányzatokról (arminianizmus, puritanizmus, coccejanizmus) és iskola-teremtő képviselőikről, valamint a heves teológiai vitákról, harcokról és mindezek magyarországi hatásáról írt. Rövidebben foglalkozott a magyar teológus-hallgatók disszertációival, utrechti testimóniumaival (professzori igazolásaival) és lelkesi vizsgáival.

A különszám harmadik részének – „*Torkolat*” – tartalma látszólag vegyes, de mindegyik előadás szorosan kapcsolódik a fő témához, a reformációhoz. Két tanulmány felfogható az ún. fősodor folytatásának is. *Kónya Péter*, az Eperjesi

Egyetem BTK Történelmi Intézetének egyetemi tanára *Az eperjesi evangélikus kollégium tanárainak egyetemjárása a 19. század közepéig* címmel részben a tanintézet 1667-tel kezdődő, de kényszerű megszakítottságokkal terhelt történetével, részben a tanárok külföldi tanulmányi útjaival foglalkozott. A reformátusokra, időben a 18. század végére és a 19. század első felére koncentrált *Ugrai János*, a Miskolci Egyetem BTK Neveléstudományi Tanszékének docense: *A peregrináció forgandó: a kései peregrináció arányai és árnyai – a sárospataki példa* címmel. A Nyugaton járt professzorok között egyaránt talált sikeres (Őri Fülep Gábor püspök) és sikertelen (Beregszászi Nagy Pál) hazai életszakaszt, vagyis a feltehetően általánosítható összkép árnyaltabb a véltnél. Ezt követően két intézménytörténeti vázlat következett. Az egyik *Czenthe Miklós*nak, az Evangélikus Országos Levéltár igazgatójának tollából: *A lőcsei líceum történeti áttekintése*, némi utalással a peregrinációra, a másik *Durovics Alex*, az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársának sokat ígérő kísérlete: *Utak és lehetőségek. Pozsony és Sopron líceumának összehasonlító elemzése*; ez szintén az evangélikus iskolázásra szorított. A csoport másik segédmunkatársa, *Juhász Réka Ibo-lya* egy alig feltárt kérdést érintett: *Nem katolikus diákok a királyi jogakadémiákon 1777 és 1850 között*; akárcsak az előtte elhangzott szöve-

gek zöme, az utolsó munka is nemrég épülő adatbázisra támaszkodott.

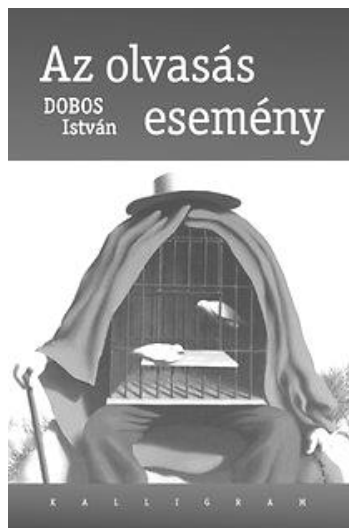
A különszám lapjain kirajzolódnak a továbblépés kívánatos irányai és lehetőségei is. A felsorolás teljessége és mindenfajta rangsorolás nélkül néhány vizsgálandó vagy vizsgálható témát példaként mégis indokoltnak látszik kiemelni. Érdemes lenne tovább analizálni a peregrinusok társadalmi rétegeit, az egyes személyek itthoni karrierjét vagy éppen bukásuk okait. Feltérképezhető és értékelhető a diákok külföldi és hazai irodalmi munkássága. Alighanem rengeteg hasznos információt tartalmaznak a külföldi egyetemeken tanult értelmiségiek és

nemesek könyvgyűjteményei, illetve azok maradványai és possessorai. Számptalan, még ismeretlen adat rejtőzhet a peregrinusokról az egyházközségek irattáraiban. Már eddig is biztatóak az eredmények a lapangó levelezések vallasában. Miután a magyarországi és az erdélyi rendi országgyűlések jó ideig folyamatosan sérelmeztek a Habsburg-udvar korlátozó intézkedéseit, ajánlatos volna konkrét számokkal megerősíteni az akadályozás mértékét. És így tovább, és így tovább...

Bényei Miklós

Dobos István: Az olvasás esemény

Kalligram, Budapest, 2015, 421 oldal

„Amennyiben szólás és mondás által lesz a világ, vajon miféle valóságra vonatkozik a nyelv?” (308. oldal) „Hogyan képes a nyelv ön-

magára, saját működés módjára reflektálni szépirodalmi alkotásban?” (162. oldal) Dobos István tanulmánykötetének darabjait nemcsak az (újra)olvasás, az elbeszélte előadás, a szöveg eseményként való értelmezése kapcsolja össze, hanem amint a fenti két idézetből is látható, az az értelmezői kérdező attitűd is, amely a tárgyalt jelenségek és művek távlatait az általuk felvetett kérdések horizontján mutatja meg. A szerző Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-monográfiájának ismertetésében rámutat, hogy a művek keletkezési idejénél fontosabb az életműben a ciklus, mint központi szervező elv. Az „új környezetbe s összefüggésbe helyezés” felülírja